

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ВЛАСЕНКО ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 502.33 : 631.15

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

08.00.06 – економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України

Науковий консультант доктор економічних наук, професор, академік НААН
Фурдичко Орест Іванович,
Інститут агроєкології і природокористування НААН,
Директор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
член-кореспондент НААН
Добряк Дмитро Семенович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
професор кафедри управління земельними ресурсами

доктор економічних наук, професор
Савченко Олексій Федосійович,
Полтавський університет економіки та торгівлі,
професор кафедри бухгалтерського обліку і аудиту

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Будзяк Ольга Степанівна,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти та управління,
завідувач кафедри екології та
економіки землекористування

Захист відбудеться «20» жовтня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.20 Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Генерала Родимцева, 19, навчальний корпус № 1, кімната 97

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41 а

Автореферат розіслано «19» вересня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Паламарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки виділяють групу проблем, зумовлених використанням природних ресурсів. Більшість дослідників вбачають у сільськогосподарському природокористуванні проблемні багатопланові явища, що чинять різнобічний вплив на суспільство і тому мають розглядатися у взаємозв'язку з економічною та екологічною системами, політичним ладом, національними традиціями господарювання тощо. Так, стає очевидним, що без дотримання еколого-економічної безпеки унеможлиблюється забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави. Натомість сьогодні більшість сільськогосподарських товаровиробників фактично не мають довгострокових стратегій екологізації природокористування, тобто неухильної і послідовної реалізації технологічних, управлінських та інших заходів, що дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним забезпеченням природного стану агроecosystem. Виникає необхідність у формуванні сталого сільськогосподарського природокористування, що має стати симбіозом ефективно діючих ринкових законів і забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі. Такий симбіоз забезпечить результативне залучення ресурсів агросфери у систему товарно-грошових відносин, буде стимулювати впровадження перспективних форм сталого сільськогосподарського природокористування.

Дослідження проблем сталого розвитку аграрного сектора економіки, реформування природно-ресурсної сфери і раціонального природокористування висвітлено в наукових працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Слід відзначити роботи В. Г. Андрійчука, І. К. Бистрякова, Л. Г. Мельника, С. М. Рогач, П. Т. Саблука, О. Ф. Савченка, О. Г. Тараріка, О. В. Ульяновка, О. І. Фурдичка, О. М. Царенка та ін.

Еколого-економічні особливості функціонування сільськогосподарських підприємств досліджено у працях В. А. Борисової, Н. В. Зіновчук, В. М. Трегобчука, А. В. Чупіса, О. В. Шкільова та ін. У вирішенні питань формування сталого землекористування велике значення мають дослідження Д. І. Бабміндри, В. М. Будзяка, О. С. Будзяк, В. В. Горлачука, Д. С. Добряка, Й. М. Дороша, О. І. Коваліва, А. Г. Мартина, М. Г. Ступеня, А. М. Третяка, В. М. Третяк та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок як у сфері економіки природокористування, так і економічної теорії, нині потребують істотного поглиблення дослідження, пов'язані з розробкою теоретичних засад та практичних рекомендацій з формування сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку суспільства. Результати аналізу свідчать, що економічні дослідження майже не виокремлюють проблеми еколого-орієнтованої організації та експлуатації агроecosystem, що визначаються замкненістю ареалів і особливістю природного потенціалу агросфери, сукупністю локальних умов і ресурсів, сформованих відповідними чинниками

сільськогосподарського виробництва. Необхідність теоретичного вивчення та практичного розв'язання вказаних проблем зумовило вибір теми, актуальність і цільову спрямованість дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дослідження було отримано в межах науково-дослідних робіт Інституту агроекології і природокористування НААН, зокрема: «Обґрунтувати науково-методичні засади здійснення екологічного менеджменту в АПК» (державна реєстрація № 0111U001896, 2012–2013 рр.), у межах якої здобувачем удосконалено науково-методичний підхід до управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку; «Економічні аспекти формування екобезпечного сільськогосподарського землекористування» (державна реєстрація № 0111U001664, 2011–2013 рр.), де здобувач обґрунтовує методичні підходи до формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському природокористуванні та «Еколого-економічні основи органічного землеробства в системі землекористування України» (державна реєстрація № 0114U002014, 2014 р.), згідно з якою здобувачем удосконалено науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування.

Мета й завдання дослідження. Метою роботи є обґрунтування теоретико-методологічних підходів та практичних рекомендацій щодо еколого-економічних засад сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України.

Для досягнення мети було поставлено та виконано такі завдання:

- з'ясувати сутність і зміст сталого сільськогосподарського природокористування в сучасних умовах господарювання та уточнити понятійно-категоріальний апарат за темою дослідження;
- обґрунтувати методологічний підхід до формування системи сталого сільськогосподарського природокористування в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни;
- удосконалити науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування;
- розробити методичні підходи до формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському природокористуванні;
- проаналізувати сучасний стан, виявити тенденції та рівень ефективності використання природних ресурсів у сільському господарстві України;
- запропонувати науково-методичний підхід до управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку;
- визначити інструменти державного регулювання сталого сільськогосподарського природокористування;
- поглибити методичні підходи до формування структури холдингових компаній в контексті сталого сільськогосподарського природокористування;
- обґрунтувати застосування інструментів підвищення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування.

Об'єктом дослідження є процес формування сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних та прикладних підходів до формування сталого сільськогосподарського природокористування.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах економіки, екології, права і споріднених з ними наук. У роботі використано: історичний та логічний методи – для дослідження еволюції постановки проблеми і поступності її розв'язання; економіко-статистичний – для аналізу сучасного стану використання природних ресурсів агросфери; комплексний та системний аналіз – для вивчення літературних джерел, нормативно-правових актів, підсумків соціально-економічної трансформації власності на землю та організаційно-правових форм господарювання; експериментальний – для обґрунтування концептуальної моделі формування системи забезпечення продовольчої безпеки; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення і формування висновків; графоаналітичний – для дослідження тенденцій розвитку певних явищ сільськогосподарського природокористування; аналізу та синтезу – для модульного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів визначається особистим внеском автора у розв'язання актуальної наукової проблеми в галузі економіки природокористування, що полягає у розробці й обґрунтуванні теоретико-методологічних і науково-методичних засад, а також практичних рекомендацій з формування системи сталого сільськогосподарського природокористування. Найвагоміші результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, зводяться до того, що:

вперше:

- теоретично обґрунтовано економічну сутність сталого сільськогосподарського природокористування в сучасних умовах господарювання, яка полягає в організаційно-економічному забезпеченні балансу інтересів між попитом на природні ресурси та їх пропозицією у сільськогосподарському виробництві, що дає змогу максимізувати економічну ефективність за мінімального впливу на стан навколишнього природного середовища;

- обґрунтовано системний науково-методичний підхід до управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку, орієнтований на гармонізацію чотирьох складових: соціальної, економічної, екологічної та культуральної (справедливої), що забезпечує оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природних ресурсів, матеріальними і духовними потребами населення;

- обґрунтовано концептуальну модель забезпечення продовольчої безпеки в системі сталого сільськогосподарського природокористування, що дає змогу прогнозувати ефективність заходів регулювання сільськогосподарського

природокористування з метою забезпечення екологічної та продовольчої безпеки сільськогосподарського виробництва;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат сільськогосподарського природокористування шляхом доповнення його такими поняттями: «екологічна безпека сільськогосподарського природокористування», «екологічна безпечність сільськогосподарського природокористування», а також уточнення поняття «стале сільськогосподарське природокористування», введення в науковий обіг яких надало можливість визначити проблеми забезпечення екологічної та продовольчої безпеки аграрного виробництва;

– науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування, що, на відміну від існуючих, базується на економіко-математичному моделюванні процесів взаємодії господарської діяльності і довкілля та враховує комплекс індикаторів і показників використання природних ресурсів у агросфері;

– методичні підходи до формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському природокористуванні в частині компенсації еколого-економічних витрат, які базуються на економічному оптимумі негативного впливу господарської діяльності на довкілля та галузевому і територіальному принципах, що своєю чергою забезпечує включення екологічних наслідків у структуру фінансових інтересів суб'єктів господарювання сільськогосподарського виробництва;

– механізм санації сільськогосподарського природокористування на основі використання методики визначення депресивності сільських територій та прогностичних даних еколого-економічної та продовольчої безпеки;

набули подальшого розвитку:

– модель авторського бачення взаємозв'язку продуктивних сил, виробничих відносин і природно-ресурсного потенціалу агросфери для забезпечення стратегії сталого розвитку аграрного сектора економіки;

– методичні підходи до формування структури холдингової компанії на базі аграрних формувань ринкового спрямування як ефективної форми нарощення інвестиційного потенціалу та підвищення еколого-економічної ефективності виробництва і налагодження переробки, транспортування, зберігання та збуту продукції;

– напрями реалізації ринкової еколого-економічної конверсії через використання специфічних принципів сільськогосподарського природокористування (ресурсно-екологічні, ресурсно-економічні, суспільно-політичні, управлінські);

– система інструментів державного регулювання сільськогосподарського природокористування та їх імплементації в практику управління, що має базуватись на збалансованому поєднанні регуляторів адміністративного, стимулюючого та компенсаційного характеру, орієнтованих на забезпечення екологічної безпеки аграрного сектора економіки;

– еколого-економічні засади формування напрямів параметризації сільськогосподарського природокористування (оптимізація розміщення галузей сільськогосподарського виробництва), що надає можливість забезпечити ефективне освоєння природно-ресурсного та комерційного потенціалу підприємств сільського господарства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретичні та методологічні положення логічно доведено до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження в практику, а також у науковому обґрунтуванні сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України. Матеріали дисертаційного дослідження використовуються в діяльності державних органів влади, зокрема: Міністерства аграрної політики та продовольства України в роботі відділу землеробства та меліорації (довідка № 02/9 від 04.09.2015 р.); Департаменту агропромислового розвитку Вінницької облдержадміністрації для складання Програми розвитку тваринництва Вінницької області на 2011–2015 рр. та Програми розвитку особистих селянських та фермерських господарств на 2013–2015 рр. (довідка № 02-01-14-1123 від 26.06.2015 р.); Головного управління Держгеокадастру у Вінницькій області для складання Регіональної програми використання коштів на освоєння земель для сільськогосподарських та лісогосподарських потреб (довідка № ДС-31-2-7777.8-3623/19-15 від 27.07.2015 р.).

Низку рекомендацій автора прийнято до впровадження в господарській діяльності сільськогосподарських підприємств Вінницької обл., таких як: ТОВ «Вінницька птахофабрика» (довідка № 28/4 від 20.08.2015 р.) та ФГ «Івчевське» (довідка № 141-8/15 від 12.08.2015 р.) під час реалізації природоохоронних заходів і забезпечення еколого-економічної безпеки виробництва.

Окремі теоретичні положення та результати оцінки ефективності природокористування впроваджено в навчальний процес Вінницького національного аграрного університету для читання лекцій та проведення семінарсько-практичних занять з курсу «Економіка природокористування», а також для оптимізації навчального процесу під час розробки навчально-методичних матеріалів до спеціальних та нормативних курсів (довідка № 12-48-1536 від 02.07.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, отримані за результатами проведених досліджень, розроблено здобувачем самостійно.

Наукові результати дисертаційного дослідження є внеском у розвиток науки у сфері економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, які є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації доповідались і обговорювались на конференціях, конгресах та форумах, серед яких: «Методичні основи сучасного дослідження в аграрній

економіці» (м. Житомир, 2006 р.); «Сучасна аграрна наука: напрямки досліджень, стан і перспективи» (м. Вінниця, 2007–2008 рр.); «Біологічні і технологічні аспекти виробництва та переробки продукції тваринництва в контексті євроінтеграції» (м. Кам'янець-Подільський, 2009 р.); «Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та продовольчі проблеми» (м. Вінниця, 2010 р.); «Молоді учені у вирішенні проблем виробництва і переробки продукції тваринництва» (м. Вінниця, 2011 р.); «Зоотехнічна наука: історія, проблеми, перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 2012 р.); «Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України» (м. Тернопіль, 2012 р.); «Feeds and feed protein» Reports of the VI international scientific conference Book of Abstracts (м. Вінниця, 2012 р.); «Стратегія і тактика сталого розвитку економіки України» (м. Кам'янець-Подільський, 2012 р.); «Сучасні проблеми землеробської механіки» (м. Вінниця, 2012 р.); «Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України» (м. Тернопіль, 2012 р.); «Механізми формування конкурентоспроможності продукції, підприємств і територій» (м. Хмельницький, 2012 р.); «Теорія і практика раціонального використання ресурсного потенціалу країни» (м. Чернівці, 2012 р.); «Інноваційні і правові засади розвитку економіки і підвищення добробуту в Україні» (м. Івано-Франківськ, 2012 р.); «Продовольча, енергетична і екологічна проблеми: механізми вирішення» (м. Ольштин, Польща, 2012 р.); «Стратегія тактика сталого розвитку економіки України» (м. Кам'янець-Подільський, 2012 р.); «Кооперативна діяльність агропродовольчого виробництва України» (м. Хмельницький, 2013 р.); «Еколого-економічне використання відходів тваринництва в ринкових умовах України» (м. Вінниця, 2013 р.); «Збалансоване природокористування: традиції та інновації» (м. Київ, 2014 р.).

Публікація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 55 працях, у т.ч. у 2 одноосібних монографіях, 7 посібниках та брошурах, 24 статтях у наукових фахових виданнях України з економіки, з яких 5 – у виданнях інших держав та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 5 статей у інших виданнях та 17 тез наукових доповідей.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації – 412 сторінки, яка містить 54 таблиці, 45 рисунків, 4 додатки. Список використаних джерел налічує 338 найменувань, викладених на 38 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** визначено актуальність теми дисертаційного дослідження, мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, відображено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено результати їх апробації та опублікування.

У першому розділі «Теоретичні засади сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України» з'ясовано економічну сутність сталого сільськогосподарського природокористування в сучасних умовах господарювання та уточнено понятійно-категоріальний апарат за темою дослідження.

У сучасній українській економічній науці питання визначення екологічної безпеки та розробка теоретичної концепції сталого сільськогосподарського природокористування набуло особливої актуальності. По суті, мова йде про розробку стратегії людства, в центрі якої постає фундаментальна наукова проблема забезпечення гармонійної взаємодії людини і природи. З огляду на те, що економіка і екологія перебувають у тісній взаємозалежності, виникає необхідність формування нової моделі сталого розвитку – екологічно збалансованої економіки. Визначено, що найефективнішим варіантом, який надасть змогу розв'язувати проблеми сталого розвитку, є системний підхід, що передбачає дослідження еколого-економічної системи. З урахуванням цього запропоновано структурно-функціональну схему сталого функціонування еколого-економічної системи, що передбачає єдність її компонентів (підсистем) – екологічної, виробничої, соціальної, завжди взаємозумовлених та взаємозалежних, спроможних забезпечити умови розвитку людини. Запропонована модель еколого-економічної системи агросфери дає змогу трактувати навколишнє природне середовище не тільки як екологічний чинник виробництва, але і як його складовий елемент та результат функціонування, що полягає в організаційно-економічному забезпеченні балансу інтересів між попитом на природні ресурси та їх пропозицією у сільськогосподарському виробництві. Розуміння економічної сутності сільськогосподарського природокористування надає можливість прогнозувати ефективність заходів з його регулювання за критеріями галузевої спеціалізації.

Сформульовано більш точне тлумачення сільськогосподарського природокористування як процесу використання природних ресурсів у сільськогосподарській діяльності, що включає сукупність способів та методів впливу сільськогосподарського виробництва на довкілля. Охарактеризовано теоретичні підходи до створення надійних умов для екологічної безпеки та безпечності сільськогосподарського природокористування, що дало змогу визначити проблеми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. На нашу думку, в концепції еколого-економічної безпеки сільськогосподарського природокористування по-різному можна тлумачити і поняття «екологічна безпека сільськогосподарського природокористування» та «екологічна безпечність сільськогосподарського природокористування», де перший термін – це економічна категорія, що є складовою національної безпеки і економічних відносин у сфері сільськогосподарського природокористування, виробництва, переробки сільськогосподарської сировини та можливості держави гарантувати право задоволення попиту споживача екологічно безпечними продуктами харчування, що забезпечує нормальний фізіологічний та

інтелектуальний рівень життєдіяльності усього населення, незалежно від їх доходів, завдяки агропродовольчій продукції вітчизняного виробництва. Відмінність наступного терміна «екологічна безпечність сільськогосподарського природокористування» зводиться до того, що в його визначенні йдеться про показники вмісту шкідливих речовин в отриманих продуктах у межах гранично допустимого нормативу на різних стадіях виробництва та обігу, який забезпечується дотриманням вимог, встановлених санітарними нормами або технічними регламентами, та гарантує впевненість у тому, що харчовий продукт не може завдати шкоди здоров'ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням.

Отже, цей термін має подвійне смислове навантаження, що дає змогу розглядати сутність економічної категорії «екологічна безпека сільськогосподарського природокористування» ширше і глибше, ніж лише як «екологічна безпечність сільськогосподарського природокористування». Визначення сутності безпеки сільськогосподарського природокористування і їх значення, на нашу думку, впливає із сутності категорії «безпеки». За результатами досліджень теоретичних засад сільськогосподарського природокористування ми дійшли висновку, що реалізація стратегічної моделі сталого розвитку можлива лише за умови впровадження комплексу юридично-правових, освітніх, технологічних, фінансових заходів, які зможуть збалансувати суспільні економічні потреби, щільно ув'язати їх з соціальними й екологічними інтересами і, зрештою, забезпечити необхідний технологічний рівень виробництва агросфери.

Вивчення зарубіжного досвіду аграрних перетворень виявило резерви вдосконалення сільськогосподарського природокористування в Україні, а саме: в напрямі довгострокової оренди земельних паїв, що сприятиме підвищенню ефективності їх використання; розвитку укрупнених сільськогосподарських підприємств, які мають потужну технічну базу; застосування державної підтримки та пільг для сільськогосподарських виробників. Україна має певні конкурентні переваги у світовій продовольчій та сільськогосподарській системі. Це стосується, зокрема, її унікального природно-ресурсного потенціалу, що може відігравати важливу роль у розвитку світової економіки як її природна база. Україна здатна і має ефективно використати свій агропродовольчий потенціал у виробництві різноманітної продукції. Крім того, правильно вибрана зовнішньоекономічна стратегія надасть можливість уникнути гострої та непотрібної конкуренції на світовому ринку.

У другому розділі «**Методологічні основи формування системи сталого сільськогосподарського природокористування**» визначено методологічні та концептуальні основи забезпечення продовольчої безпеки в системі сталого сільськогосподарського природокористування, удосконалено науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського

природокористування та розроблено методичні підходи до формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському природокористуванні.

Нинішній стан та тенденції розвитку аграрного сектора економіки налічують групу питань, зумовлених використанням природних ресурсів. Тому в сільськогосподарському природокористуванні виникають проблемні багатопланові явища, що всебічно впливають на суспільство і тому мають розглядатися у взаємозв'язку з економічною та екологічною системами, політичним ладом, національними традиціями господарювання тощо. Стає очевидним, що без дотримання еколого-економічної безпеки унеможливується забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави. Виникає необхідність у формуванні сталого сільськогосподарського природокористування як симбіозу ефективно діючих ринкових законів і забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в аграрному секторі.

Під час розгляду методологічних аспектів розв'язання проблеми формування продовольчої безпеки, необхідно зважати на визначення її сутності як складного теоретичного і практичного питання, що потребує вивчення і відповідної теорії для його вирішення. Тому пропонуємо розглядати принципи сільськогосподарського природокористування як дві взаємозалежні системи – сталого розвитку природи аграрних систем та забезпечення національної продовольчої безпеки (рис. 1).

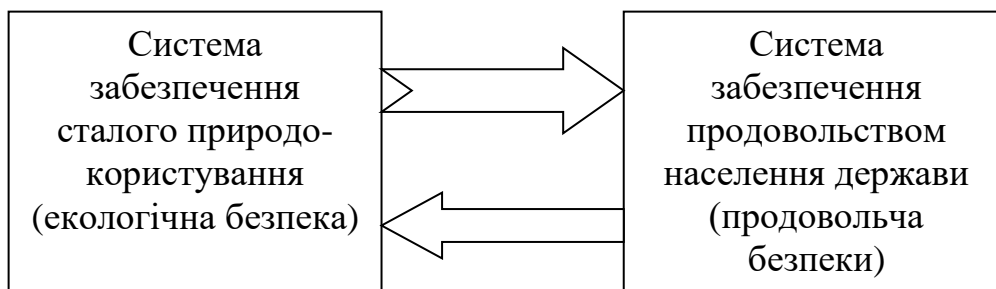

Рис. 1. Взаємозалежні системи забезпечення екологічної та продовольчої безпеки

Джерело: розробка автора.

Зважаючи на методологічні аспекти розв'язання проблеми формування сільськогосподарського природокористування та продовольчої безпеки, необхідно визначати її сутність як складний комплекс теоретичних і практичних питань, що потребує належного вивчення й відповідного підходу. Як методологію дослідження складного системного формування принципів сільськогосподарського природокористування, на нашу думку, доцільно застосовувати теорію економічних систем. Специфіка версії системного підходу, що використана в нашому дослідженні, базується на таких вихідних положеннях: система агросфери має надзвичайно складну багаторівневу системну структуру, що базується на еколого-економічній системі сільськогосподарського природокористування та забезпеченні продовольством населення; система продовольчої безпеки формується як комплекс підсистем, необхідних і достатніх

для забезпечення цільового призначення цієї системи – захист від загроз базисному інтересу держави і безперервному кількісному і якісному забезпеченню її населення продовольством.

Стан системи сільськогосподарського природокористування є визначальним у формуванні продовольчої безпеки і фіксується її індикаторами. Інші підсистеми забезпечують реалізацію цілей цієї системи. З огляду на загальну суть системного підходу, передбачалося в процесі дослідження сільськогосподарського природокористування здійснити теоретичну побудову системи продовольчого забезпечення, що буде відправною точкою модифікованого підходу до аналізу складової національного продовольчого забезпечення. Концептуально формування системи продовольчого забезпечення може бути представлено у вигляді логічної моделі (рис. 2).

Рис. 2. Модель формування системи забезпечення продовольчої безпеки на основі сільськогосподарського природокористування

Джерело: авторська розробка.

Важливою проблемою методичного характеру щодо формування економічного механізму регулювання сфери сільськогосподарського

природокористування є визначення еколого-економічної ефективності природокористування через систему взаємопов'язаних економічних, соціальних та екологічних показників рівня господарювання. Визначено, що сільськогосподарське природокористування повинно дотримуватися співвідношення між економічним зростанням і збереженням навколишнього природного середовища, між задоволенням потреб сучасного покоління і потенційними можливостями задоволення потреб майбутніх поколінь.

Пропонуємо для оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування застосовувати математичне моделювання процесів взаємодії господарської діяльності та довкілля. Застосування математичних методів дослідження економічних процесів, на основі відповідної бази даних, уможлиблює побудову відповідних математичних моделей з урахуванням найрізноманітніших чинників, які визначають характер економічного розвитку. Сучасні підходи до побудови математичних моделей економічних систем дають змогу певною мірою переходити до формування математичних моделей еколого-економічних систем. З урахуванням запропонованих науково-методичних підходів обґрунтовано комплекс індикаторів та показників еколого-економічної ефективності природокористування, що надасть можливість об'єктивніше формулювати висновки про підсумкові народногосподарські результати роботи підприємств, об'єднань, галузей і регіонів. Розроблена система показників, які характеризують стан і використання природного ресурсного потенціалу агросфери, свідчить, що оцінка еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування є складним міжвідомчим завданням, першочерговим в умовах ринкової економіки. Впровадження в практику господарювання показників еколого-економічної ефективності землекористування підвищить зацікавленість виробників у розв'язанні проблем агросфери.

Аналіз процесу збалансування еколого-економічних інтересів під час здійснення господарської діяльності можна інтерпретувати в такому вигляді: «технологія з економічними обмеженнями – технологія з екологічними обмеженнями – охорона довкілля з технологічними і економічними обмеженнями – охорона довкілля без обмежень». Загалом, механізми природокористування мають будуватися з урахуванням головного детермінанта – порушення екологічних вимог і нехтування природоохоронною діяльністю спричиняє зменшення доходів сільськогосподарських товаровиробників (рис. 3).

Запропоновано механізм компенсації збитків державі, заподіяних самовільним природокористуванням і забрудненням навколишнього природного середовища, що дасть змогу поліпшити використання земельно-ресурсного потенціалу агросфери. Отже, слід виділити методичний підхід до розгляду розвитку природоохоронної діяльності в сільськогосподарському природокористуванні на основі спільної оптимізації виробництва різних галузей аграрної економіки з можливістю перенесення забруднювальних речовин між

територіями та міграційних процесів між компонентами навколишнього природного середовища.

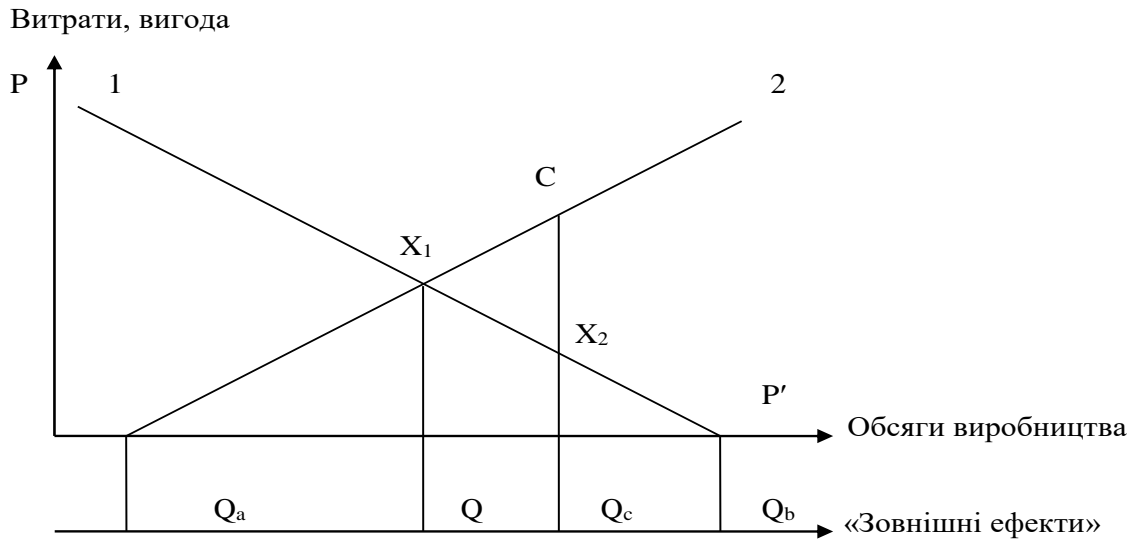

Рис. 3. Модель економічного оптимуму впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище

Джерело: розробка автора.

У третьому розділі «Сучасний стан та ефективність використання природних ресурсів агросфери в Україні» проаналізовано сучасний стан та виявлено тенденції й рівень ефективності використання природних ресурсів у аграрному секторі економіки України.

Узагальнено критерії і коло питань сільськогосподарського землекористування на сучасному етапі, де продемонстровано, що природно-ресурсний потенціал сільського господарства України є сполучною ланкою між природними продуктивними силами і виробництвом, місцем зіткнення природних умов з виробничими відносинами. Визначено авторське бачення взаємозв'язку продуктивних сил, виробничих відносин і природно-ресурсного потенціалу агросфери (рис. 4).

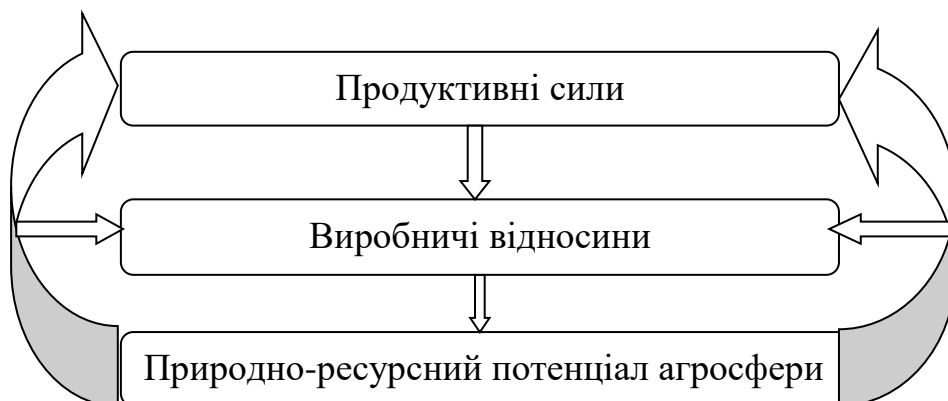

Рис. 4. Модель взаємозв'язку продуктивних сил, виробничих відносин і природно-ресурсного потенціалу агросфери

Джерело: розробка автора.

Як відомо, на Україну припадає майже третина запасів чорнозему та 27 % орної землі в Європі. У використання залучено близько 90 % земель України, решта (близько 5 млн га) перебуває у природному стані. Розораність сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2015 р. за даними Держкомзему становить 78,4 %, тоді як у деяких областях сягає 87,6 (Черкаська обл.) і 90,3 % (Херсонська обл.). Динаміку структури сільськогосподарських угідь України наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Зміни в структурі земельних угідь України, тис. га

Види угідь	на 01.01. 2006 р.	% до загальної площі	на 01.01. 2015 р.	% до загальної площі	2015 р. ± до 2006 р.
Сільськогосподарські землі	42 942,6	71,15	42744,5	70,8	-198,10
у т. ч.: сільськогосподарські угіддя	41 722,2	69,13	41525,8	68,8	-196,70
з них: <i>рілля</i>	32 451,9	53,77	32525,5	53,9	-73,80
перелogi	419,3	0,69	251,2	0,4	-168,10
багаторічні насадження	900,5	1,49	893,5	1,5	-7,00
сіножаті	2429,2	4,02	2408,8	4,0	-120,40
пасовища	5521,3	9,15	5446,8	9,0	-74,50
Інші сільськогосподарські землі	1220,4	2,02	1218,7	2,0	-1,70
Ліси та інші лісовкриті площі	10 503,7	17,40	10624,4	17,6	103,97
у т. ч.:					
вкриті лісовою рослинністю	9645,4	15,98	9691,0	16,1	45,60
не вкриті лісовою рослинністю	190,1	0,31	217,8	0,4	27,70
інші лісові землі	309,1	0,51	310,7	0,5	1,60
чагарники	359,1	0,59	404,9	0,7	45,80
Забудовані землі	2467,5	4,09	2542,6	4,2	75,10
Відкриті заболочені землі	966	1,60	981,6	1,6	15,60
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,6	0,03	17,9	0,0	0,30
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1040,5	1,72	1022,9	1,7	-17,60
Усього земель (суша)	57 937,9	96,00	57932,0	96,0	-5,0
Води (території, вкриті поверхневими водами)	2416,9	4,00	2422,8	4,00	5,90
Разом (територія)	60 354,8	100	60 354,9	100	0,00

Джерело: авторські розрахунки за даними Держземагентства.

Визначено, що в процесі реформування земельних відносин виникла низка еколого-економічних проблем сільськогосподарського землекористування, зокрема: збільшення парцеляції та розпорошеності сільськогосподарських угідь внаслідок паювання (рис. 5); порушення екологічно допустимого співвідношення

площ ріллі; деградація та забруднення ґрунтів. Аналіз проблем сільськогосподарського природокористування в ринкових умовах господарювання свідчить про необхідність зміни застарілої економічної концепції на прогресивніше еколого-економічне використання природно-ресурсного потенціалу агросфери, що передбачає отримання максимальних результатів сільськогосподарської діяльності за мінімальних втрат і збитків для довкілля.

Землекористування аграрно-промисловими формуваннями передбачає широке використання важких машин і механізмів, хімічних речовин, що в умовах низької культури обробітку ґрунту, незбалансованості органічного та мінерального живлення, інших агровиробничих недоліків, прискорює деградацію ґрунтів, знижує їх родючість та призводить до знищення тваринництва в тих селах, де господарюють холдингові компанії.

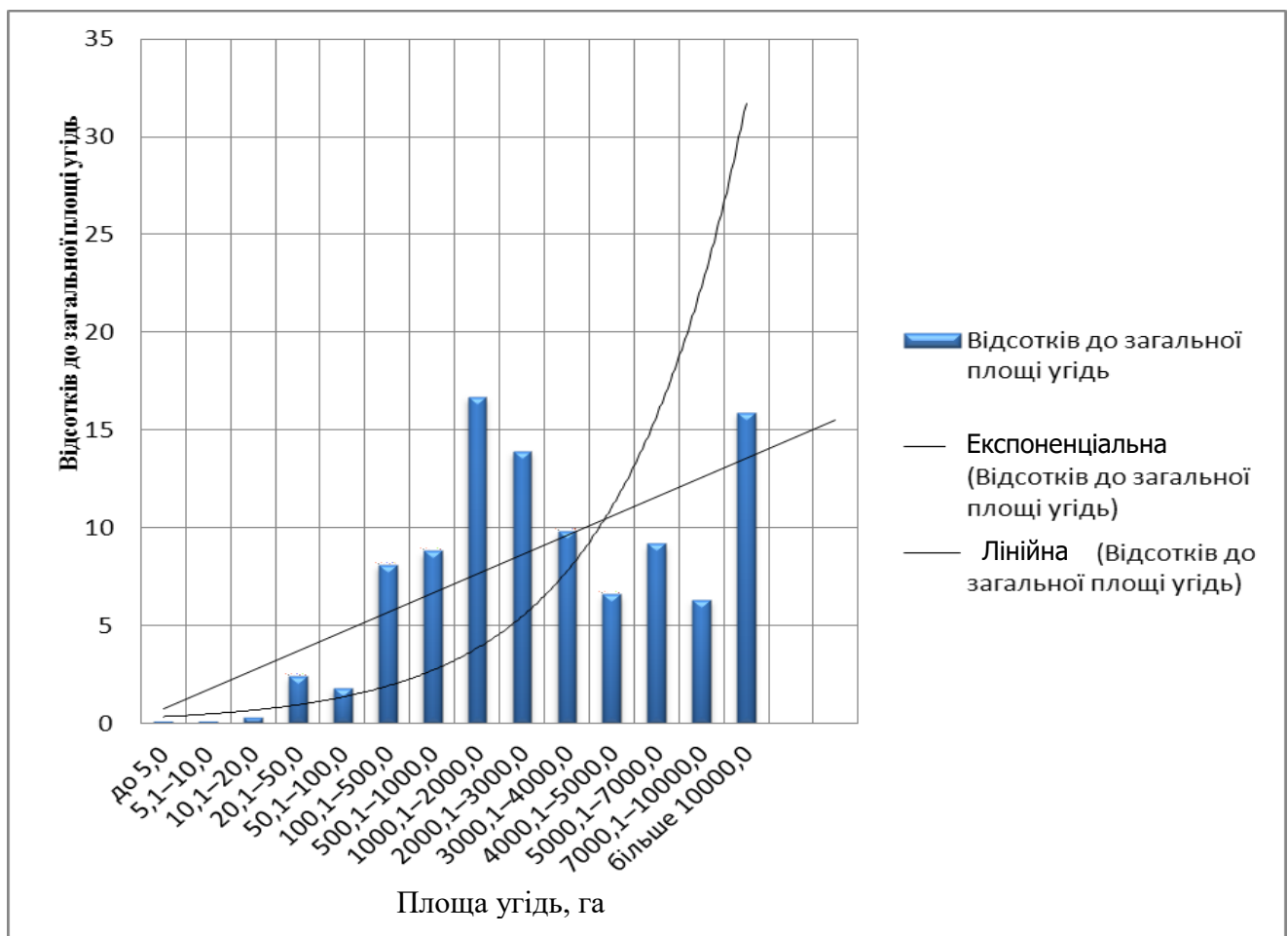

Рис. 5. Розподіл діючих аграрних підприємств за розміром використання сільськогосподарських угідь

Джерело: розраховано за даними Держстату та Держземагентства.

Здійснення реформування земельних ресурсів держави сприяло покращенню умов життєзабезпечення її населення. Натомість, продуктивність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою (табл. 2).

Продуктивність сільськогосподарського землекористування в Україні

Види угідь	Рік						2013 р. до 2000 р., %
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	
Площа с.-г. угідь, тис. га	41722,2	41722,2	41576,0	41557,6	41557,6	41525,8	99,5
<i>Вироблено на 100 га с.-г. угідь:</i>							
М'яса (у живій масі), ц	51,1	62,7	78,6	81,7	53,2	57,5	112,5
Молока всіх видів, ц	314,0	359,6	302,3	298,6	273,8	276,6	88,1
<i>Урожайність с.-г. культур, ц/га:</i>							
Зернові та зернобобові	19,4	26,0	26,9	37,0	31,2	39,9	205,67
Пшениця	19,8	28,5	26,8	33,5	28,0	33,9	171,21
Ячмінь	18,6	20,6	19,7	24,7	21,1	23,4	125,81
Кукурудза на зерно	30,1	43,2	45,1	64,4	47,9	64,1	212,96
Цукрові буряки	176,7	248,2	279,5	363,3	410,8	398,9	225,75
Соняшник	12,2	12,8	15,0	18,4	16,5	21,7	177,87
Картопля	121,6	128,4	132,5	168,0	161,0	159,7	131,33
Овочі	112,3	157,1	173,6	195,0	199,2	299,9	267,05
Плоди та ягоди	38,4	63,7	78,2	84,9	89,9	103,5	269,53
<i>Валовий збір с.-г. культур, тис. тонн</i>							
Зернові культури	24459,0	38015,5	39270,9	56746,8	46 216,2	63051,3	257,78
Пшениця	10197,0	18699,2	16851,3	22 323,6	15 762,6	22279,3	218,49
Ячмінь	6871,9	8975,1	8484,9	9 097,7	6 936,4	7561,6	110,04
Кукурудза на зерно	3848,1	7166,6	11953,0	22 837,8	20 961,3	30949,6	804,28
Цукрові буряки	13198,8	15467,8	13749,2	18740,5	18 438,9	10789,4	81,75
Соняшник	3457,4	4706,1	6771,5	8670,5	8 387,1	11050,5	319,62
Картопля	19838,1	19462,4	18704,8	24247,7	23 250,2	22258,6	112,20
Овочі	5821,3	7295,0	8122,4	9832,9	10 016,7	9 872,6	169,59
Плоди та ягоди	1452,6	1689,9	1746,5	1896,3	2 008,7	2295,3	158,01
<i>Вироблено на одну особу</i>							
Зернових культур, кг	497	807	856	1242	1 014	1386	278,87
Цукрових буряків, кг	268	328	300	410	404	237	88,43

Джерело: розраховано за даними Держстату.

Аналіз статистичних даних свідчить, що наявний стан продовольчого споживання в Україні можна охарактеризувати як загрозливий щодо життєзабезпечення населення, оскільки фактичне споживання багатьох найважливіших видів продовольства на душу населення в країні хоча й збільшується останніми роками, однак залишається значно нижчим від норм, рекомендованих Українським науково-дослідним інститутом харчування. На думку вітчизняних політиків, проблем продовольчої безпеки в Україні не існує, оскільки виробництво харчових продуктів, які споживає населення країни, припадає на вітчизняних товаровиробників. Як наслідок, за рівнем виробництва основних видів сільськогосподарської продукції Україна посідає провідні місця у світі і переважно за всіма пунктами має 93,4 % самозабезпеченості.

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою. Проте орієнтація лише на техніко-економічне зростання сільського господарства, без раціонального ставлення до довкілля, призвела до виснаження, вичерпання та деградації природних ресурсів, погіршення навколишнього природного середовища та негативних соціальних наслідків.

Проаналізовано характер залежностей еколого-економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств за сукупністю параметрів та здійснено їх відповідне групування (табл. 3).

Таблиця 3

Економіко-екологічні характеристики діяльності сільськогосподарських підприємств залежно від їх розміру

Показник	Група за виручкою від реалізації продукції сільського господарства, тис. грн					
	до 500	501–2 000	2 001–7 000	7 001–20 000	більше 20 000	усього
Кількість підприємств у групі, од.	1 214	1 864	2 992	2 057	929	9 056
Площа сільгоспугідь на одне підприємство, га	377	646	1 454	2 661	7 429	2 030
Частка ріллі від площі сільгоспугідь, %	88,2	91,4	94,5	95,4	96,7	95,2
Частка кукурудзи, соняшнику і ріпаку від загальної площі, %	20,2	26,3	31,6	36,0	42,8	36,6
Частка продукції тваринництва, %	22,1	15,0	12,6	15,6	29,9	23,4
Навантаження худоби і птиці на сільгоспугіддя, умовних голів на 100 га	9,4	22,3	11,7	21,5	29,0	21,8
Виручка в середньому на одне підприємство, тис. грн	236	1 161	4 129	11 577	56 796	10 091
Виручка на 1 га сільгоспугідь, грн	627	1 798	2 840	4 350	7 645	4 970
Прибуток на 1 га сільгоспугідь, тис. грн	-54	193	509	929	1 758	1 068
Витрати на мінеральні добрива у розрахунку на 1 га ріллі, грн	207	267	419	631	984	683
Частка витрат на міндобрива від загальних витрат, %	8,6	7,2	11,6	12,8	12,8	12,3
Середня рентабельність (+), збитковість (–) у групі, %	-7,9	12,1	21,9	27,1	29,8	27,4

Джерело: розраховано за даними Держстату.

За результатами еколого-економічного аналізу використання сільськогосподарських угідь можна зробити висновки, що процес їх експлуатації здійснюється не на належному рівні, хоча існують резерви підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції завдяки застосуванню інтенсивних технологій, що забезпечить господарства всіх категорій можливістю отримання високих врожаїв та вагомих прибутків.

У четвертому розділі «**Напрями вдосконалення системи управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку**» запропоновано науково-методичний підхід до управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку та визначено інструменти державного регулювання сталого сільськогосподарського природокористування.

На основі проведених досліджень встановлено, що освоєні виробництвом традиційні системи землеробства не здатні забезпечити розширене відтворення родючості ґрунту та надійний його захист від ерозії, ефективного використання енергетичних і матеріально-технічних засобів, підвищення продуктивності землі. Нинішній розвиток вітчизняного АПК як у соціально-економічному, так і в екологічному аспектах є науково необґрунтованим, а тому екологічно, соціально та економічно невиправданим.

Доведено, що найслабкішими місцями розвитку агросфери України є: незавершеність аграрної реформи; розбалансованість ринку й організації виробництва; дефіцит обігових коштів; недостатність інвестицій, та як наслідок, недотримання технологій. Щодо проведення земельної реформи, нові земельні відносини не принесли очікуваних позитивних результатів суспільству, серед суб'єктивних чинників відсутності успіху можна назвати неусталеність українського суспільства (політика, проведення реформ). Сталий розвиток є такою альтернативною концепцією, яка надасть можливість зупинити руйнівні процеси у взаємовідносинах «людина–природа» і створити позитивний баланс на користь останньої. Розглядаючи формування збалансованої (сталого) системи природокористування в сільському господарстві, необхідно враховувати весь спектр внутрішніх і зовнішніх взаємодій. Тому нами пропонується формувати систему сільськогосподарського природокористування, що базується на чотирьох складових сталого розвитку (рис. 6).

Для формування збалансованої (сталого) системи природокористування в сільському господарстві та забезпечення розбудови і функціонування агросфери, на нашу думку, необхідно провести науково обґрунтовану трансформацію структури сільськогосподарських земель з метою формування збалансованого співвідношення між окремими компонентами агроєкосистем та забезпечення екологічної безпеки і зрівноваження території. Для цього слід:

- збільшити частку сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей території;

- зменшити площі орних земель до 50% (нині орні землі в структурі угідь становлять 53,8%), натомість частку лук, сіножатей і пасовищ збільшити до 20% (з існуючих нині 16,2%), а лісистість, згідно з науково обґрунтованими нормами, довести до 22–25% або й 30%. Насамперед, доцільно вилучити з категорії з ріллі схили крутизною понад 3 градуси, ділянки водоохоронних зон, деградовані, малопродуктивні та техногенно забруднені сільськогосподарські

угіддя;

- розширити площі полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей;

- створити нові та розширити площі існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах сільськогосподарських угідь;

- створити умови для забезпечення неперервності природних ділянок в межах сільськогосподарських угідь;

- забезпечити широке впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій у сільському господарстві та підтримку розвитку біологічного землеробства;

- розробити порядок і запровадити економічне стимулювання землевласників та землекористувачів щодо ведення екологічно збалансованої сільськогосподарської діяльності.

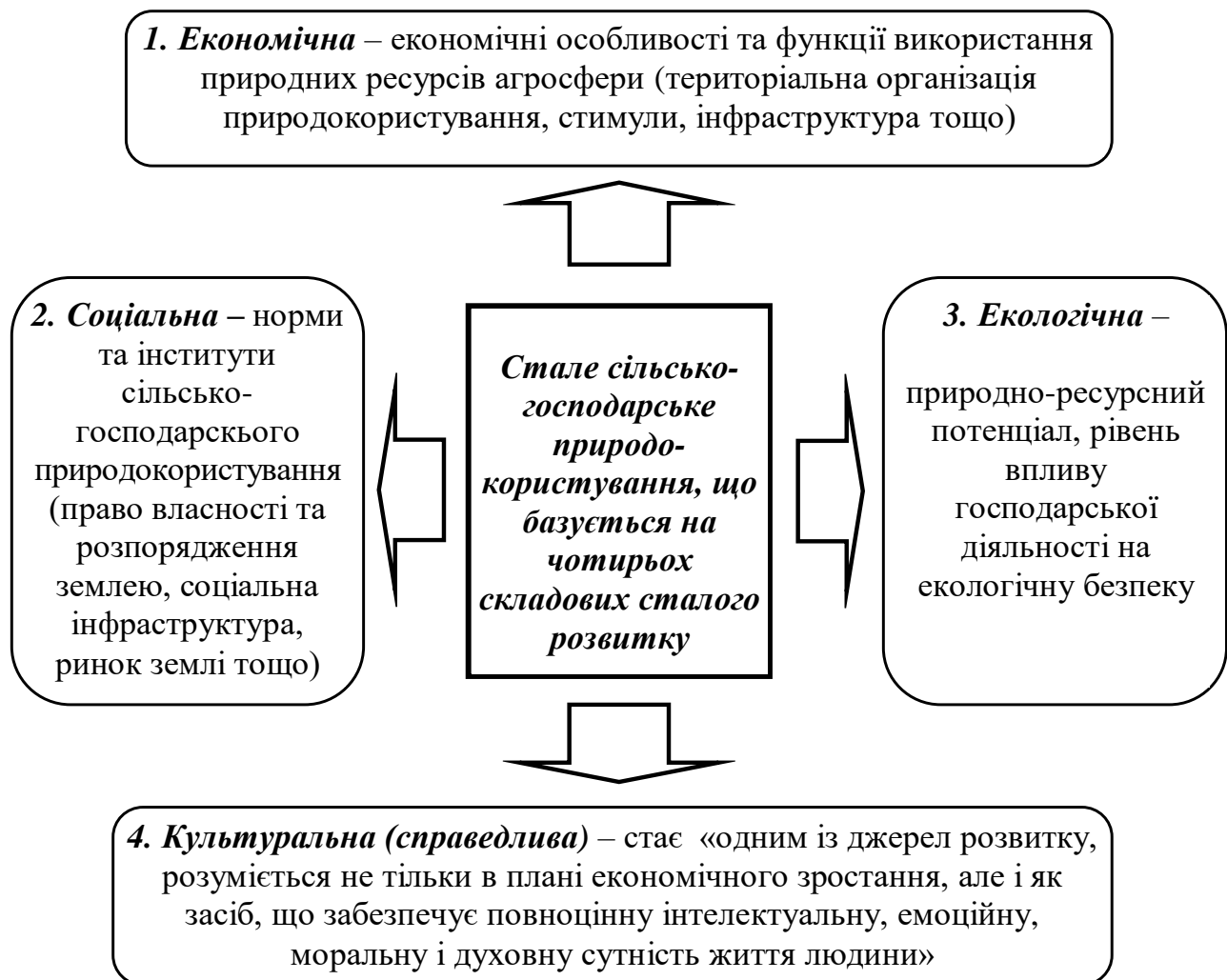

Рис. 6. Складові системи сільськогосподарського природокористування
Джерело: авторська розробка.

Такий принцип сільськогосподарського природокористування дає

можливість перейти від концепції тотальної інтенсифікації використання земельних ресурсів, наслідком якої є деградація навколишнього природного середовища до природоохоронних систем землеробства і екологічної стабільності сільськогосподарського виробництва. За таких підходів найбільш повно поєднуються засоби інтенсифікації і оптимальні критерії екологічно збалансованих екосистем.

Отже, запропонований нами новий системний підхід до управління сталим сільськогосподарським природокористуванням – це такий підхід до використання землі, за якого чільне місце відводиться гармонізації чотирьох його складових – соціальної, економічної, екологічної, та культуральної (справедливої), що забезпечує оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів, ростом матеріальних і духовних потреб населення, тобто епоха інтенсифікації сільськогосподарського виробництва чітко починає змінюватися епохою сільськогосподарської конверсії.

Визначено систему інструментів державного регулювання сільськогосподарського природокористування та надано пропозиції з їх імплементації в практику управління, що має базуватись на збалансованому поєднанні регуляторів адміністративного стимулюючого та компенсаційного характеру, орієнтованих на забезпечення екологічної безпеки аграрного сектора економіки. Зокрема, розроблено пропозиції з вдосконалення регуляторної політики в секторі сільськогосподарського природокористування шляхом розроблення рекомендацій вдосконалення інструментів адміністративного, фінансово-кредитного та ринкового регулювання, впровадження пільгового оподаткування виробників екологічно безпечної продукції, екологічного страхування фінансових ризиків у сфері забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, надання безоплатних товарних етикеток, диференціації цін на звичайну, безпечну та екологічно чисту продукцію, створення Фонду фінансування та підтримки виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Активізація подальших ринкових перетворень в агросфері потребує опрацювання нової моделі еколого-економічної системи господарювання, що відповідатиме новоствореній структурі національної економіки.

Ринкова еколого-економічна конверсія репрезентує рівень сталості і трансформаційності, рівень готовності суспільства до гармонійного співіснування господарських систем і підпорядковується економічним законам, основними з яких є: закон вартості, закон попиту та пропозиції і конкурентоспроможності. Тому формування нової моделі ринкової еколого-економічної конверсії сільськогосподарського природокористування є важливою науковою проблемою сьогодення, що можна виразити схематично (рис. 7). Головне в еколого-економічній конверсії – це перехід від інтенсивного сільського господарства до стійкого, екологічно ощадливого в усьому різноманітті його форм за ринкових умов господарювання.

Рис. 7. Модель ринкової еколого-економічної конверсії сільськогосподарського природокористування

Джерело: авторська розробка.

Створення оптимально-збалансованої моделі ринкової еколого-економічної конверсії передбачає такі напрями сільськогосподарського природокористування:

– економічний – забезпечує підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, що зумовлено інтенсифікацією виробництва і негативною дією на навколишнє природне середовище;

– екологічний – зменшує негативну дію на природу шляхом скорочення антропогенного навантаження на земельні ресурси і збільшення впливу на ґрунтовий покрив природних біологічних чинників, регулювання системи;

– еколого-економічний – за своєю суттю є інтенсивно-адаптивний, оскільки ґрунтується на максимальному використанні природних чинників та забезпечує найбільшу віддачу і найменшу шкоду для ґрунтового покриву і навколишнього природного середовища (такий принцип сільськогосподарського природокористування дає можливість перейти від концепції тотальної інтенсифікації використання земельних ресурсів до нової концепції еколого-безпечного (сталого) сільськогосподарського природокористування);

– ринкового соціально-орієнтованого господарювання – підпорядковується економічним законам, основними з яких є: закон вартості, закон попиту та пропозиції і конкурентоспроможності.

У п'ятому розділі «Шляхи підвищення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування» поглиблено

методичні підходи до формування структури холдингових компаній у контексті сталого сільськогосподарського природокористування та обґрунтовано застосування інструментів підвищення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування.

Для створення умов, спрямованих на перехід до сталого розвитку землеробських регіонів, необхідно внести істотні зміни у національну та регіональну макроекономічну аграрну і екологічну політику держави. Ми вважаємо, що становлення екологічно збалансованого виробництва агросфери повинно базуватися на чотирьох елементах:

- життєздатній системі ведення виробництва, яка узгоджується із загальними економічними планами розвитку держави (на різних рівнях);
- збереженні та поліпшенні природних ресурсів;
- збереженні та поліпшенні екосистем, які залежать від сільськогосподарського виробництва;
- створенні привабливого з естетичного погляду сільського довкілля.

Одним із пріоритетів формування перспективної стратегії сталого сільськогосподарського природокористування має стати концепція ефективного, екологічно збалансованого землекористування. З урахуванням проведеного аналізу та з огляду на тенденції трансформації сільськогосподарського землекористування, спрогнозовано кількісні зміни у використанні земель сільськогосподарського призначення.

Таблиця 4

Прогноз сільськогосподарського землекористування

Рік	Сільськогосподарські угіддя				
	Всього, тис. га	у тому числі			
		землі сільськогосподарського призначення		землі під органічним виробництвом	
		тис. га	%	тис. га	%
2016	41596,4	40722,9	97,9	873,5	2,1
2020	41596,4	38975,9	93,7	2620,5	6,3
2025	41596,4	33693,1	81	7903,3	19,0

Джерело: авторські розрахунки за даними Держземагентства.

Проведені дослідження засвідчили, що в межах України склалися значні відмінності у аграрному виробництві залежно від рівня депресивності певних регіонів. У вересні 2005 р. було прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», згідно з яким депресивні території в межах сільських мають виділятися на рівні адміністративних районів. Механізми санації сільськогосподарського землекористування на цих територіях та перспективного розвитку агросфери залишаються маловивченими. Для об'єктивної оцінки статусу адміністративного району з депресивним розвитком та пільговим оподаткуванням

пропонуємо методику проведення розрахунків, які характеризуватимуть сучасний стан адміністративно-господарської одиниці (району), що мають всі підстави отримати статус депресивних територій та пільгового оподаткування.

Ми пропонуємо механізми санації сільськогосподарського землекористування здійснювати за принципами аграрного відродження. Дослідження проводились в умовах ТОВ «Вінницька птахофабрика», філія «Птахокомплекс» м. Ладижин Вінницької обл. Основний виробничий напрям господарства – це виробництво м'яса курчат-бройлерів та його подальша переробка. За результатами досліджень встановлено, що особливістю створення агропромислового об'єднання є те, що на підприємстві впроваджується принцип аграрного ренесансу соціально-економічного відродження або «економічних майданчиків розвитку територій». Філія «Птахокомплекс» юридично зареєстрована у м. Ладижин, але територіально майданчики, де вирощуються курчата-бройлери розміщуються у Тростянецькому та Тульчинському районах, поблизу населених пунктів, звідки господарство черпає трудові ресурси, і тим самим сприяє соціально-економічному відродженню села. Всього планується освоїти 26 майданчиків з вирощування курчат-бройлерів. За підлогового вирощування бройлерів використовується нетиповий пташник з розмірами 21 x 120 м; з корисною площею 2222 м². За щільності посадки 18 курчат-бройлерів на 1 м² площі приміщення їх місткість становить 40000 тис. Термін вирощування – 6 тижнів. Тривалість профілактичної перерви – два тижні.

Еколого-економічними показниками розвитку птахівництва є показники, що характеризують собівартість продукції, прибуток і рентабельність виробництва. Основна частина виробничих витрат тваринництва припадає на вартість кормів, що нині становить 60–65 % від загальних витрат. На частку інших припадає 35–40 %.

За результатами проведеного нами дослідження було визначено, що за використання принципу еколого-економічного аграрного відродження на затрачену одну гривню отримуємо 2,75 гривні. Слід також зауважити, що таке залучення капіталу в сільське господарство та створення великих агропромислових формувань несе в собі не лише позитивний результат, а й певні серйозні загрози – утворення латифундій. Тому цей процес повинен бути економічно врегульованим і відповідним чином контрольованим державою.

За розгляду цієї проблеми на макрорівні слід зважати на те, що в подальшому розвитку людства значення екологічного чинника буде неухильно зростати. Тому під час пошуку компромісних рішень між різними напрямками розвитку цивілізації вектор компромісу повинен бути зміщений у бік сільськогосподарського землекористування. Однак ефективність використання землі, насамперед багатой чорноземами, як і раніше, залишається низькою.

Для подальшого вдосконалення методики оптимізації землекористування та визначення необхідних обсягів трансформації угідь нами запропоновано практичну реалізацію алгоритму на прикладі конкретного сільськогосподарського

підприємства – ФГ «Івченське», с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл. Господарство орендує земельні угіддя в обсягах, що змінюються залежно від рішень власників земельних паїв, тому площа земельних угідь (S) до певного моменту залишається змінною величиною. В досліджуваному періоді площа орендованих угідь становила 800–14000 га. Кількість ВРХ – 500–690 голів.

Для досягнення мети нашого дослідження спробуємо звести методику до форми, що відповідно може застосовуватися сільськогосподарським підприємством. Щоб сформувавши методику оцінювання землекористування на сучасному стані суспільного розвитку, візьмемо за основу модель виробничого планування, яка передбачає ресурсні обмеження та критерій оптимізації.

Моделювання як метод передбачає деяку абстракцію та спрощення. За цільову функцію для суб'єкта господарювання обрано умову максимізації прибутку. Нехай коефіцієнт c_j показує розмір очікуваного прибутку (грн) з 1 га ріллі, задіяної під культуру j , $j = 1, \dots, n$, а z – це очікуваний прибуток від тваринництва (грн) відносно до кількості голів ВРХ у господарстві. Тоді цільова функція завдання оптимізації землекористування виглядатиме так:

$$\varepsilon c_j \cdot x_{1j} + z \cdot x_4 \rightarrow \max \quad (1)$$

Встановивши діапазон дискретних значень загальної площі та діапазон дискретних значень коефіцієнта споживання гумусу, можна визначити оптимальні значення кількості голів ВРХ та площі ріллі як множину дискретних точок перетину графіків прямих, наведених на рис. 8.

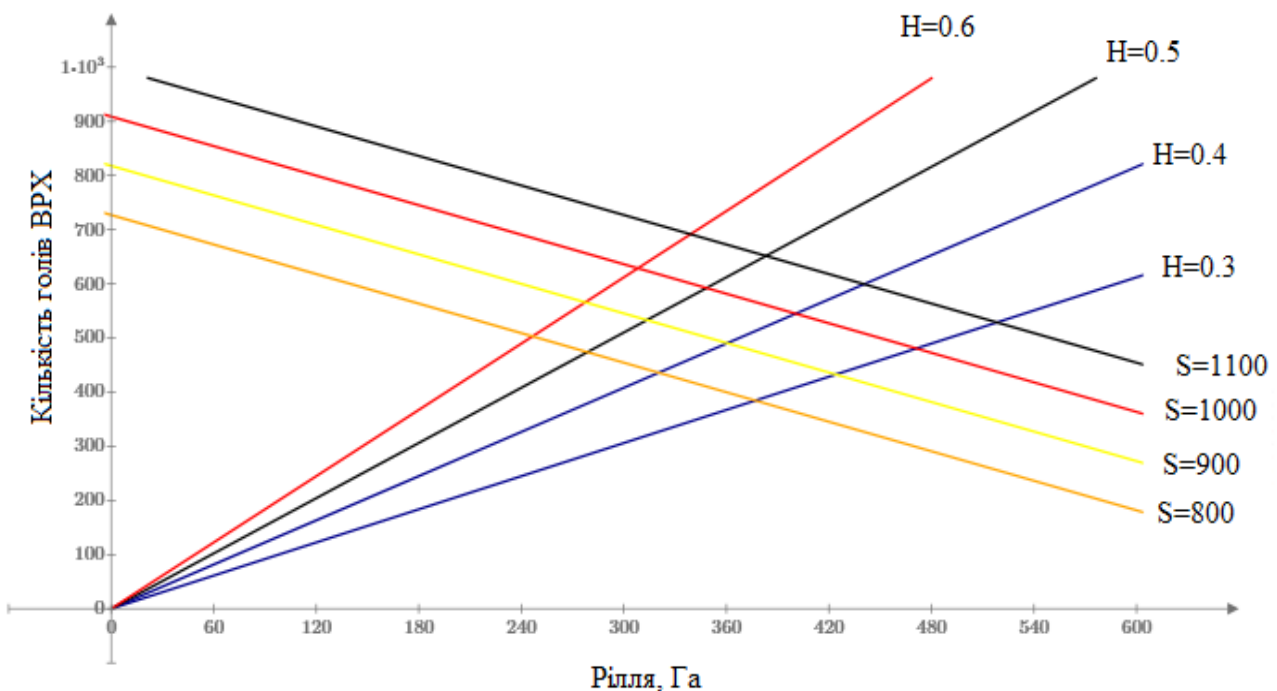

Рис. 8. Области допустимих значень за різних значень площі та коефіцієнта споживання гумусу

Джерело: авторські розрахунки.

Для більш детального і узагальненого розрахунку перетворимо дискретні значення в неперервну множину точок і отримаємо у такий спосіб дві поверхні, що наведені на рис. 9.

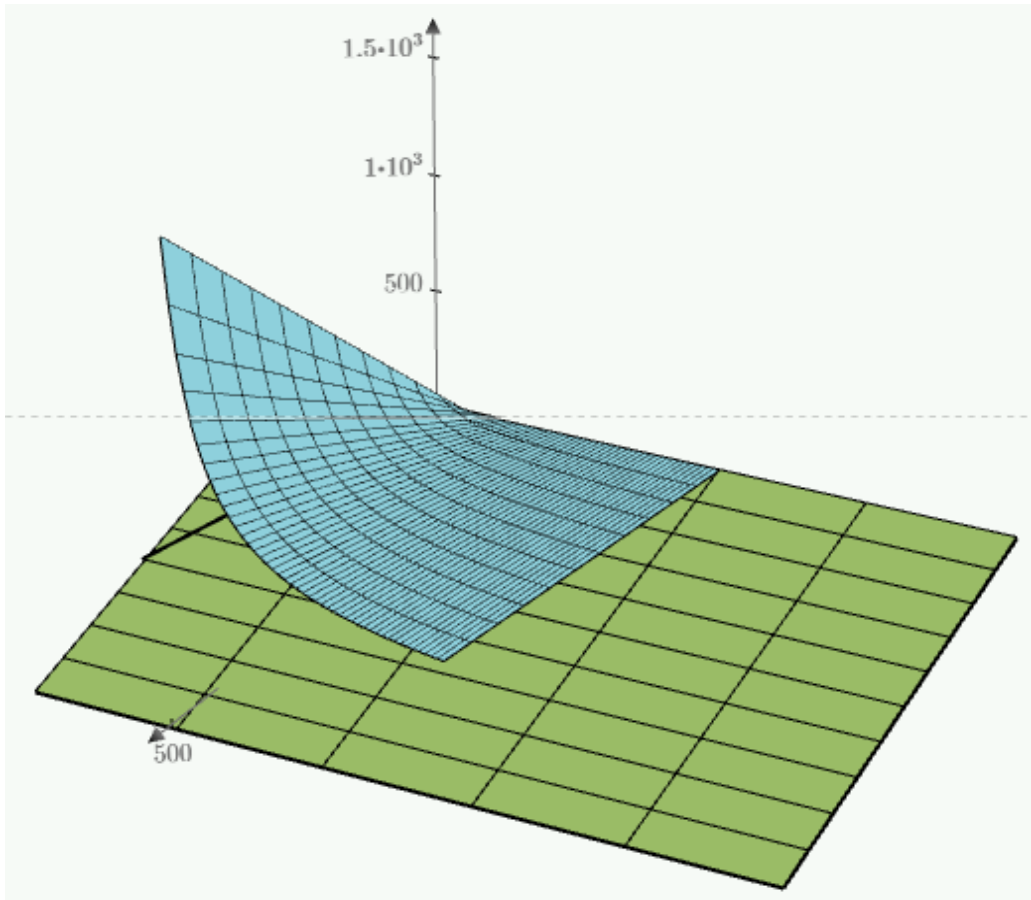

Рис. 9. Графічна інтерпретація значення площі, кількості голів ВРХ та коефіцієнта споживання гумусу

Джерело: авторські розрахунки.

Для того щоб спростити процес прийняття управлінського рішення, нами пропонується розрахунок коефіцієнтів еластичності, які демонструють, наскільки чутливою може бути структура угідь залежно від їх площі та рівня виснажливості землеробства. Розрахунки здійснено на базі вищерозглянутої моделі шляхом варіювання відповідних змінних (табл. 5).

Для господарства з площею угідь 800 га і рівнем споживання гумусу 0,6 т/га за один рік, частка ріллі не має перевищувати 30,84 %. Для господарств, що мають площу 1100 та 1400 га і такий самий рівень виснажливості землеробства, частка ріллі не повинна перевищувати 37,73 та 30,78 % відповідно. За менших рівнів виснаженості землі ($\hat{H}=0,3$), збільшення частки ріллі в угіддях господарств може бути пропорційним збільшенню самого господарства. Зокрема, при $\hat{H}=0,3$, розширення площі сільськогосподарських угідь з 800 до 1400 га дає змогу господарству збільшувати рівень розораності з 47,06 до 47,12 %.

Згідно з отриманим графіком лінія перетину двох поверхонь дає оптимальне розв'язання поставленої задачі при зміні будь-якого з трьох параметрів.

Розрахунок чутливості структури сільськогосподарських угідь до змін розміру господарства (S) та рівня виснажливості землеробства ($\hat{H}$)

Частка в структурі угідь, %	Площа сільськогосподарських угідь, га							Еластичність структури угідь за розміром, S
	S=800	S=900	S=1000	S=1100	S=1200	S=1300	S=1400	
$(\hat{H} = 0,6)$								
ріллі	30,84	30,82	30,81	30,80	30,79	30,78	30,78	-0,0035
сінокосів	31,44	31,44	31,45	31,40	31,46	31,46	31,46	0,0016
пасовищ	37,73	37,73	37,74	37,70	37,75	37,75	37,76	0,0016
$(\hat{H} = 0,5)$								
ріллі	34,83	34,86	34,88	34,80	34,83	34,85	34,86	0,0021
сінокосів	29,63	29,61	29,60	29,60	29,63	29,62	29,6	-0,0011
пасовищ	35,55	35,53	35,52	35,50	35,55	35,54	35,5	-0,0011
$(\hat{H} = 0,4)$								
ріллі	40,05	40,05	40,05	40,05	40,05	40,05	40,05	0
сінокосів	27,25	27,25	27,25	27,20	27,25	27,25	27,25	0
пасовищ	32,70	32,70	32,70	32,70	32,70	32,70	32,70	0
$(\hat{H} = 0,3)$								
ріллі	47,06	47,08	47,09	47,10	47,11	47,12	47,12	0,0023
сінокосів	24,06	24,06	24,05	24,05	24,04	24,04	24,04	-0,0020
пасовищ	28,88	28,87	28,86	28,86	28,85	28,85	28,84	-0,0020
Еластичність частки ріллі за рівнем H	-0,625	-0,626	-0,627	-0,67	-0,628	-0,629	-0,629	x

Джерело: авторські розрахунки.

Сучасний холдинг має бути побудований на основі горизонтальної інтеграції, що передбачає функціонування материнської компанії та сукупності дочірніх організацій як у сфері сільськогосподарського виробництва, так і в інших супутніх сферах, зокрема – переробки продукції (рис. 10).

Створення холдингової компанії на базі агросфери має забезпечити принципово новий магістральний напрям фінансування і планування агропродуктового виробництва. Організації, що входять до агрохолдингу, зможуть отримувати всі необхідні послуги та фінансові інструменти для ефективного функціонування в ринкових умовах.

Існують всі підстави за цими обома варіантами називати такі господарські формування агропромисловими холдингами, але аж ніяк не агрохолдингами. Крім того, на прикладі попереднього трактування агрохолдингу, у разі якщо акціонерне аграрне товариство володітиме контрольним пакетом акцій і переробних

підприємств, таке господарське формування також слід називати агропромисловим холдингом.

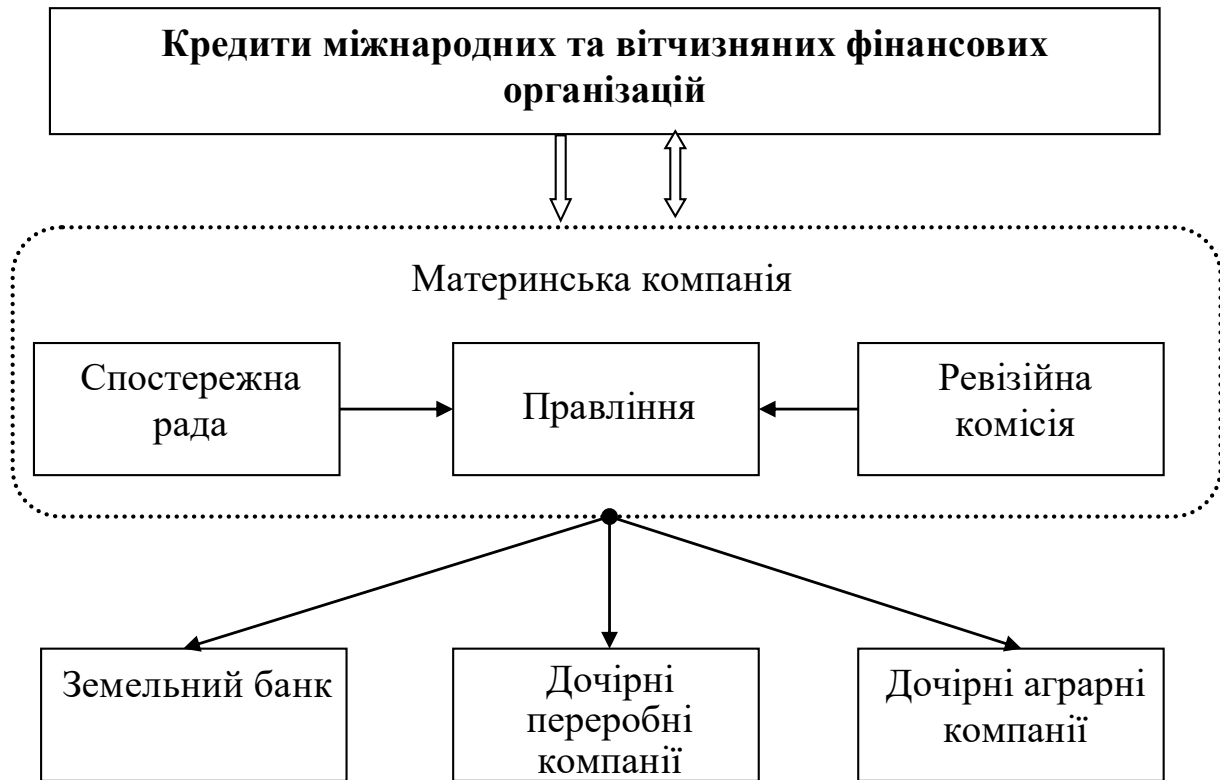

Рис. 10. Організаційна структура великотоварного аграрного формування
Джерело: розроблено автором.

За останні 10 років площа сільськогосподарських угідь в агро- та агропромислових холдингах за експертними оцінками зросла у 7 разів (з 1 до 7 млн га). Поряд із тим землі державних підприємств скоротилися майже вдвічі (з 1,85 до 1 млн га), інших традиційних сільськогосподарських підприємств (СВК, ТОВ тощо) – в 2,6 раза (з 27,1 до 10,3 млн га,) а землі фермерських господарств, навпаки, зросли вдвічі (з 2,2 до 4,3 млн га) і господарств населення – в 1,8 раза (з 8,6 до 15,4 млн га). Нині є всі підстави стверджувати, що знову відбувається викривлення обраного шляху реформ: цього разу ми схилиємося до латиноамериканської практики створення величезних латифундій як за розмірами оброблюваних земель (100–480 тис. га), так і капіталу.

Обґрунтовано еколого-економічні засади формування напрямів інтенсифікації сільськогосподарського природокористування (параметризація розміщення галузей сільськогосподарського виробництва), що дає змогу забезпечити ефективне освоєння природно-ресурсного та комерційного потенціалу підприємств сільського господарства. Виробництво екологічно чистої продукції може стати перспективним напрямом розвитку економіки України, завдяки якому можна зайняти відповідні позиції на світовому ринку і дати значний імпульс розвитку не тільки безпосереднім виробникам екологічно чистої продукції, а і багатьом супутнім галузям. Для виробництва екологічно чистої

продукції пропонуємо економічний механізм стимулювання сільськогосподарських товаровиробників, що складається з трьох основних блоків.

Економічні важелі і стимули, які сприяють зацікавленості у виробництві екологічно чистої продукції:

- пільгове оподаткування та кредитування;
- підвищення закупівельної ціни;
- централізовані капітальні вкладення;
- пільгові ціни на послуги і засоби виробництва;
- державне страхування;
- 30-відсоткова доплата до заготівельних цін.

Економічні санкції, які застосовуються до підприємств-забруднювачів навколишнього природного середовища:

- зниження цін на екологічно забруднену продукцію;
- система штрафів;
- підвищення плати за землю.

Організаційно-правові заходи, які забезпечують ефективність застосування певних елементів економічного механізму:

- стандарти на сільськогосподарську продукцію;
- контроль якості;
- інформаційне забезпечення;
- екологічний моніторинг.

Запропонований економічний механізм забезпечує пріоритетність інтересів споживача, а не отримання товаровиробником максимального прибутку у будь-який спосіб. Для товаровиробника агропромислового комплексу головним орієнтиром має стати зацікавленість кожного споживача і суспільства загалом у збільшенні виробництва екологічно чистої продукції.

Застосування цього підходу надає можливість сільськогосподарським товаровиробникам за відмови від застосування засобів хімізації, навіть у разі отримання меншої кількості продукції, але екологічно чистої, мати пільги щодо земельного податку. І навпаки, інтенсивне застосування хімічних засобів з метою отримання високих урожаїв, але екологічно забрудненої продукції, значно підвищує оплату за землю.

Отже, проведені розрахунки свідчать про пріоритетність розвитку і зростання масштабів органічного виробництва.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, що полягає в розробленні теоретико-методологічних засад і методичних положень, поглибленні понятійно-категоріального апарату та обґрунтуванні еколого-економічних засад сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України. Узагальнення

отриманих результатів дає змогу сформулювати такі висновки і внести пропозиції, що мають теоретичне й практичне значення.

1. Встановлено, що стратегія сталого розвитку розглядається, насамперед, з урахування пріоритетів національної безпеки, взаємопов'язаними та взаємозалежними складовими якої є екологічна та економічна безпека розвитку на садах збалансованого використання природних ресурсів агросфери. Запропонована модель еколого-економічної системи агросфери дає змогу трактувати навколишнє природне середовище не тільки як екологічний чинник виробництва, але і як його складовий елемент і результат його функціонування, що полягає в організаційно-економічному забезпеченні балансу інтересів попиту та пропозиції природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Розуміння економічної сутності сільськогосподарського природокористування надає можливість прогнозувати ефективність заходів його регулювання за критеріями галузевої спеціалізації. Охарактеризовано теоретичні підходи до забезпечення екологічної безпеки та безпечності сільськогосподарського природокористування, що дають змогу визначити проблеми забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки.

2. З огляду на загальну суть системного підходу, передбачалося в процесі дослідження сільськогосподарського природокористування підійти до методологічної побудови системи продовольчого забезпечення, яка буде відправною точкою модифікованого підходу до аналізу складової національного продовольчого забезпечення. Це дає змогу прогнозувати ефективність заходів з регулювання сільськогосподарського природокористування з метою забезпечення екологічної та продовольчої безпеки сільськогосподарського виробництва.

3. Для оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування запропоновано застосовувати математичне моделювання процесів взаємодії господарської діяльності та довкілля. З урахуванням розглянутих науково-методичних підходів обґрунтовано комплекс індикаторів та показників еколого-економічної ефективності природокористування, що сприятиме формуванню об'єктивніших висновків про підсумкові народногосподарські результати роботи підприємств, об'єднань, галузей і регіонів. Впровадження в практику господарювання на рівні держави показників еколого-економічної ефективності підвищить зацікавленість виробників у розв'язанні проблем природокористування.

4. Державні та ринкові механізми регулювання природокористування мають будуватися з урахуванням головного детермінанта – порушення екологічних вимог і нехтування природоохоронною діяльністю спричиняє зменшення доходів сільськогосподарських товаровиробників. Удосконалено методичні підходи до формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському природокористуванні в частині компенсації еколого-економічних витрат. Запропоновано механізм компенсації збитків державі, заподіяних самовільним природокористуванням і забрудненням навколишнього природного середовища,

що базується на економічному оптимумі негативного впливу господарської діяльності на довкілля. Використання галузевого та територіального принципу під час формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському виробництві дає змогу забезпечити включення екологічних наслідків у структуру фінансових інтересів суб'єктів господарювання сільськогосподарського виробництва.

5. Визначено, що в процесі реформування земельних відносин виникла низка еколого-економічних проблем сільськогосподарського землекористування, зокрема: зростання парцеляції та розпорошеності сільськогосподарських угідь внаслідок паювання; порушення екологічно допустимого співвідношення площ ріллі; деградації та забруднення ґрунтів. Аналіз проблем сільськогосподарського природокористування в ринкових умовах господарювання свідчить про необхідність зміни застарілої економічної концепції на більш прогресивну, з урахуванням інтересів еколого-економічного використання природно-ресурсного потенціалу агросфери, яке передбачає отримання максимальних результатів сільськогосподарської діяльності за мінімальних втрат і мінімальних збитків для довкілля.

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою. Проте, орієнтація лише на економічні вигоди призвела до деградації природних ресурсів та погіршення екологічної ситуації в аграрній сфері. Проведений еколого-економічний аналіз використання сільськогосподарських угідь свідчить про неналежний рівень її експлуатації, хоча є резерви підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції за умови застосування інтенсивних технологій у використанні земельних ресурсів, і господарства всіх категорій можуть отримувати досить високі врожаї та вагомі прибутки.

6. Основним напрямом сталого сільськогосподарського природокористування стає оптимізація виробництва агросфери у гармонійному поєднанні економічних, соціальних і екологічних інтересів із навколишнім природним середовищем і раціональною господарською діяльністю землекористувачів. Оптимізація еколого-економічної безпеки відображає рівень сталості і трансформаційності, готовності суспільства до гармонійного співіснування господарських систем. Тому запропоновано системний науково-методичний підхід до управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку, орієнтований на гармонізацію його чотирьох складових – соціальної, економічної, екологічної та культуральної (справедливої). Такий підхід передбачає відновлення природних ресурсів з одночасним збереженням їх зрівноваження в агроєкосистемах. Загалом, управління природокористуванням на засадах сталого розвитку забезпечує оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природних ресурсів, матеріальними і духовними потребами населення.

7. Визначено систему інструментів державного регулювання сільськогосподарського природокористування та надано пропозиції з їх імплементації в практику управління, що має базуватись на збалансованому поєднанні регуляторів адміністративного стимулюючого та компенсаційного характеру, орієнтованих на забезпечення екологічної безпеки аграрного сектора економіки. Зокрема, розроблено пропозиції із вдосконалення регуляторної політики в секторі сільськогосподарського природокористування шляхом розроблення рекомендацій вдосконалення інструментів адміністративного, фінансово-кредитного та ринкового регулювання на засадах впровадження пільгового оподаткування виробників екологічно безпечної продукції, екологічного страхування фінансових ризиків у сфері забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, надання безоплатних товарних етикеток, диференціації цін та звичайну, безпечну та екологічно чисту продукцію, створення Фонду фінансування та підтримки виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

8. Обґрунтовано, що ринкова еколого-економічна конверсія відображає рівень сталості і трансформаційності, готовності суспільства до гармонійного співіснування господарських систем і підпорядковується економічним законам, основними з яких є: закон вартості, закон попиту та пропозиції і конкурентоспроможності. Запропоновано напрями реалізації ринкової еколого-економічної конверсії через використання специфічних принципів сільськогосподарського природокористування (ресурсно-екологічні, ресурсно-економічні, суспільно-політичні, управлінські).

9. Розвинено методичні підходи до формування структури холдингової компанії на базі аграрних формувань ринкового спрямування як ефективної форми нарощення інвестиційного потенціалу та підвищення еколого-економічної ефективності виробництва і налагодження переробки, транспортування, зберігання та збуту продукції.

10. Обґрунтовано еколого-економічні засади формування напрямів інтенсифікації сільськогосподарського природокористування (параметризація розміщення галузей сільськогосподарського виробництва), що дає змогу забезпечити ефективне освоєння природно-ресурсного та комерційного потенціалу підприємств сільського господарства. З метою спрощення процесу прийняття управлінського рішення нами пропонується розрахунок коефіцієнтів еластичності, які демонструють, наскільки чутливою може бути структура угідь залежно від їх площі та рівня виснажливості землеробства. Розрахунки здійснено на базі наведеної вище моделі шляхом варіювання відповідних змінних. Для господарства з площею угідь 800 га і рівнем споживання гумусу 0,6 т/га за один рік, частка ріллі не повинна перевищувати 30,84 %. Відповідно для господарств, що мають площу угідь 1100 та 1400 га і такий самий рівень виснажливості землеробства, частка ріллі має становити 37,73 та 30,78 %. За менших рівнів виснаженості землі, чим більшим є господарство, тим більшою може бути частка

ріллі в його угіддях.

11. Удосконалено механізм санації сільськогосподарського природокористування за принципами аграрного відродження на основі використання методики визначення депресивності сільських територій та прогнозних даних еколого-економічної та продовольчої безпеки. Обґрунтовано перспективний прогноз сільськогосподарського природокористування в контексті забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Власенко І. В. Проблеми аграрного природокористування в ринкових умовах господарювання: [монографія] / І. В. Власенко. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2007. – 228 с.

2. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека розвитку агросфери України: [монографія] / І. В. Власенко. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2011. – 388 с.

Посібники, брошури:

3. Власенко І. В. Агробізнес: [навчальний посібник] / С. Г. Кафлевська, **І. В. Власенко**. – Вінниця: Гіпаніс, 2007. – 324 с. *(Здобувач обґрунтував еколого-економічні засади розвитку агробізнесу).*

4. Власенко І. В. Агробізнес: [навчальний посібник] / А. Г. Мазур, **І. В. Власенко**, С. Г. Кафлевська, Л. М. Серета. – Вінниця: Едельвейс, 2008. – 528 с. *(Здобувач запропонував еколого-економічний механізм розвитку агробізнесу).*

5. Власенко І. В. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: [навчальний посібник] / А. Г. Мазур, С. Г. Кафлевська, **І. В. Власенко**, Л. М. Серета. – Вінниця: Едельвейс, 2008. – 400 с. *(Здобувач обґрунтував еколого-економічні засади розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі).*

6. Власенко І. В. Економіка природокористування: [навчальний посібник] / А. Г. Мазур, **І. В. Власенко**, В. М. Ціхановська. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2013. – 344 с. *(Здобувач поглибив теоретико-методичні підходи до формування сталого природокористування).*

7. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека кормовиробництва: [навчальний посібник] / П. П. Бігун, **І. В. Власенко**, В. В. Блашук, М. А. Дзюмак. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2011. – 216 с. *(Здобувач визначив вплив еколого-економічних чинників на сталість кормовиробництва).*

8. Власенко І. В. Методичні рекомендації по розрахунку відшкодувань в наслідок нанесення збитку при водокористуванні [методичні рекомендації] / І. В. Власенко. – Вінниця: Гіпаніс, 2007. – 28 с.

9. Власенко І. В. Аграрне землекористування та визначення розмірів шкоди зумовленої забрудненням і засміченням землі: [методичні рекомендації] / І. В. Власенко. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2008. – 56 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

10. Власенко І. В. Удосконалення екологізації сільськогосподарського виробництва в реформованих структурах агроформувань / С.Г. Кафлевська, **І. В. Власенко** // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – 2007. – Вип. 31. – С. 123–127. *(Здобувач запропонував принципи екологізації сільськогосподарського виробництва).*

11. Власенко І. В. Стимулювання діяльності підприємництва в депресивних адміністративних районах Вінниччини / І. В. Власенко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2007. – № 5. – Т. 2. – С. 66–70.

12. Власенко І.В. Экологическая безопасность зерна консервируемого с помощью бактериальных препаратов и экономическая оценка эффективности метода / Яремчук А. С., Романович А. Н., Власенко В. В., Зиновенко А. Л., **Власенко І. В.** // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – 2009. – Вип. 37. – Т. 1. – С. 315–322. *(Здобувач провів розрахунки ефективності застосування бактеріального препарату).*

13. Власенко І. В. Оцінка ефективності мотивації праці в малому бізнесі / І. В. Власенко // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – 2009. – Вип. 39 (2). – Т. 2. – С. 4–12.

14. Власенко І. В. Розвиток підприємництва в Подільському економічному регіоні / **І. В. Власенко**, С. Г. Кафлевська // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Серія «Економічні науки». – 2010. – № 3 (45). Т. 12. – Ч. 5. – С. 43–47. *(Здобувач обґрунтував еколого-економічні засади розвитку підприємницької діяльності в Подільському економічному регіоні).*

15. Власенко І. В. Оцінка екологічних ризиків господарювання в регіональних економічних системах / І. В. Власенко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – 2011. – Вип. 2 (53). – Т. 3. – С. 49–52.

16. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека агросфери та сучасний тип відтворення сільського населення / І. В. Власенко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – 2011. – Вип. 3 (54). – С. 100–106.

17. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека виробництва продовольства / І. В. Власенко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – Серія «Економічні науки». – 2011. – № 4 (50). – Т. 13. – Ч. 5. – С. 55–60.

18. Власенко І. В. Можливості потенціалу агросфери України в забезпеченні продовольчої безпеки / І. В. Власенко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – Серія: Економічні науки. – 2012. – Вип. 1 (56). – Т. 2. – С. 117–121.

19. Власенко І. В. Виробництво продукції птахівництва – складова еколого-економічної та продовольчої безпеки України / **І. В. Власенко**, М. А. Дзюмак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2012. – № 3. – С. 38–41. *(Здобувач охарактеризував екологічну складову забезпечення продовольчої безпеки України).*

20. Власенко І. В. Продовольча та митна безпека, як важливі складові економічної безпеки України / І. В. Власенко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 6. – С. 302–304.

21. Власенко І. В. Еколого-економічні підходи до використання генетично модифікованих продуктів в Україні / І. В. Власенко // Інноваційна економіка. – № 9. – 2012. – С. 169–172.

22. Власенко І. В. Проблеми еколого-економічного природокористування в ринкових умовах господарювання / І. В. Власенко // Інноваційна економіка. – № 10. – 2012. – С. 154–158.

23. Власенко І. В. Аграрне землекористування в забезпеченні продовольчого ринку України / І. В. Власенко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. – 2012. – № 6. – Т. 1. – С. 294–296.

24. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека водопостачання – важлива складова продовольчого забезпечення держави / А. Г. Мазур, **І. В. Власенко** // Аграрний вісник Причорномор'я. Серія: Економічні науки. – 2012. – Вип. 65. – С. 112–118. *(Здобувач систематизував статистичні дані та проводив розрахунки).*

25. Власенко І. В. Еколого-економічний потенціал виробництва органічного агропродовольства в Україні / О. І. Фурдичко, **І. В. Власенко** // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 3–6. *(Здобувач обґрунтував методiku оцінки органічного агропродовольчого потенціалу території).*

26. Власенко І. В. Ринкові умови аграрного господарювання та розвиток сільських територій України / І. В. Власенко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2. – С. 106–109.

27. Власенко І. В. Реформування системи аграрного землекористування / І. В. Власенко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Ґжицького. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1 (55). – Т. 15. – Ч. 5. – С. 26–31.

28. Власенко І. В. Реструктуризація землекористування та сучасні особливості створення і розвитку Вінницької птахофабрики / О. І. Фурдичко, **І. В. Власенко** // Інноваційна економіка. – 2013. – № 8. – С. 135–137. *(Здобувач запропонував принципи реструктуризації землекористування).*

Статті у наукових виданнях інших держав та у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз даних:

29. Власенко І. В. Развитие агросферы Украины в условиях продовольственного кризиса / И. В. Власенко // Сборник научных трудов:

Сельское хозяйство – проблемы и перспективы. Серия: Экономика. – Гродно: ГГАУ, 2012. – Т. 17. – С. 16–22.

30. Власенко И. В. Информационное обеспечение эколого-экономической безопасности в аграрном секторе / И.В. Власенко // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 10. – С. 480–484.

31. Власенко И.В. Опыт реформирования земельных отношений в Украине / И. В. Власенко // Сборник научных трудов: Сельское хозяйство – проблемы и перспективы. Серия: Экономика. – Гродно: ГГАУ, 2013. – Т. 23. – С. 30–37.

32. Власенко І. В. Формування сталого аграрного природокористування в контексті продовольчої безпеки України / І. В. Власенко // Збалансоване природокористування. – 2013. – № 4. – С. 95–99.

33. Власенко І. В. Формування механізму природоохоронної діяльності у сфері аграрного природокористування / І. В. Власенко // Збалансоване природокористування. – 2014. – № 4. – С. 19–24.

Статті в інших наукових виданнях:

34. Власенко І. В. Вивчення еколого-економічної безпеки в агросфері Вінницького регіону / І. В. Власенко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія «Сільськогосподарські науки». – 2011. – Вип. 6 (46). – С. 137–142.

35. Власенко І. В. Український ринок екологічно чистих продуктів харчування у Вінницькому регіоні / І. В. Власенко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Серія «Сільськогосподарські науки, технічні науки», Серія «Харчові технології». – 2011. – № 2 (48). Т. 13. – Ч. 2. – С. 208–2011.

36. Власенко И.В. Эколого-экономическое обоснование возможности использования рек бассейна Южного Буга для орошения и водоснабжения Винницкого региона Украины / В. В. Власенко, М. А. Дзюмак, **И. В. Власенко** // Экология и животный мир. – 2012. – № 2. – С. 20–24. *(Здобувач обґрунтував методичний підхід до використання водних ресурсів).*

37. Власенко І. В. Еколого-економічні проблеми нарощування виробництва м'яса птиці в Україні / І. В. Власенко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія «Сільськогосподарські науки». – 2012. – Вип. 2 (60). – С. 154–158.

38. Власенко І. В. Можливості використання потенціалу (ГМО) та продовольча безпека України / В. І. Буцяк, **І. В. Власенко** // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – 2012. – Т. 14. – № 2 (52) Ч. 3. – С. 37–41. – Технічні науки Серія «Харчові технології, Серія «Ветеринарні науки». *(Здобувач обґрунтував еколого-економічні засади забезпечення продовольчої безпеки України).*

Тези наукових доповідей:

39. Власенко І. В. Реалізація кормів тваринного походження в сучасних ринкових умовах / О. С. Яремчук, **І. В. Власенко** // «Біологічні і технологічні аспекти виробництва та переробки продукції тваринництва в контексті євроінтеграції»: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 21–23 травня 2009 р.). – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 190–192. *(Здобувач охарактеризував кон'юнктуру ринку кормів тваринного походження).*

40. Власенко І. В. Економічний механізм стимулювання екологічно чистого харчування / **І. В. Власенко**, І. Г. Власенко, Н. І. Архипова // «Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми»: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Вінниця, 11 березня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – Ч. 2. – С. 328–330. *(Здобувач обґрунтував інструменти економічного стимулювання екологічно чистого харчування).*

41. Власенко І. В. Сутність системи НАССР у сучасних еколого-економічних умовах виробництва безпечних харчових продуктів / І. Г. Власенко, **І. В. Власенко** // «Реформування економічної системи України в контексті міжнародного співробітництва»: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Вінниця, 21 квітня 2011 р.)– Вінниця, 2011. – Ч. 1. – С. 24–30. *(Здобувач визначив основні еколого-економічні умови виробництва безпечних харчових продуктів).*

42. Власенко І. В. Економічна ефективність виробництва комбінованих м'ясо-рослинних напівфабрикатів з використанням соєвої пасти / В. В. Власенко, А. В. Дележа, **І. В. Власенко** // «Молоді вчені у вирішенні проблеми виробництва і переробки продукції тваринництва»: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29–30 листопада 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 96–99. *(Здобувач здійснив розрахунки економічної ефективності виробництва комбінованих м'ясо-рослинних напівфабрикатів).*

43. Власенко І. В. Кролівництво – резерв в забезпеченні продовольчої безпеки держави / І. В. Власенко // «Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України»: матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Тернопіль, 16–18 травня 2012 р.). – Тернопіль, 2012. – С. 245–246.

44. Власенко І. В. Соціально-економічні та екологічні проблеми сільськогосподарського землекористування / І. В. Власенко // «Корми і кормовий білок»: матеріали Міжнародної наук. конф. (Вінниця, 26–27 червня 2012 р.). – Вінниця, 2012. – С. 53–54.

45. Власенко І. В. Аграрні реформи та еколого-економічні проблеми природокористування / І. В. Власенко // «Механізми формування конкурентоспроможності продукції, підприємств і територій»: матеріали XII Міжнар. наук. конф. (Хмельницький, 11–12 жовтня 2012 р.). – Хмельницький, 2012. – С. 92–94.

46. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека землекористування Вінниччини / І. В. Власенко // «Сучасні проблеми землеробської механіки»:

матеріали XII Міжнар. наук. конф. (Вінниця, 17–19 жовтня 2012 р.). – Вінниця, 2012. – С. 38–39.

47. Власенко І. В. Природно-ресурсний потенціал національної економіки України / І. В. Власенко // «Теорія і практика раціонального використання ресурсного потенціалу країни»: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (Чернівці, 15–16 листопада 2012 р.). – Чернівці, 2012. – С. 75–77.

48. Власенко І. В. Роль природокористування у впровадженні сталих підходів розвитку економіки України / І. В. Власенко // «Стратегія і тактика сталого розвитку економіки України»: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (Кам'янець-Подільський, 1–2 листопада 2012 р.). – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 60–62.

49. Власенко І. В. Використання сучасного природного потенціалу агросфери та підвищення добробуту в Україні / І. В. Власенко // «Інноваційні і правові засади розвитку економіки і підвищення добробуту в Україні»: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (Івано-Франківськ, 29–30 листопада 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 52–54.

50. Власенко І. В. Загальні засади формування та регулювання продовольчого забезпечення населення держави / І. В. Власенко // «Продовольча, енергетична і екологічна проблеми: механізми вирішення»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Olsztyn, 13–14 грудня 2012 р.). – Olsztyn, 2012. – С. 87–89.

51. Власенко І. В. Еколого-економічне використання відходів тваринництва в ринкових умовах України / І. В. Власенко // «Сучасні проблеми підвищення якості, безпеки, виробництва та переробки продукції тваринництва»: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 17–18 квітня 2013 року). – Вінниця: ВНАУ, 2013. – С. 53–54.

52. Власенко І. В. Еколого-економічні конверсії землеробства і тваринництва / І. В. Власенко // «Трансформаційна динаміка розвитку агропромислового виробництва»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 25–26 квітня 2013 р.). – Вінниця, 2013. – С. 29–32.

53. Власенко І. В. Продовольча безпека України та розвиток агропродовольчого бізнесу на селі / І. Г. Власенко, **І. В. Власенко** // «Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України»: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 28–31 травня 2013 р.). – Вінниця, 2013. – С. 266–272. (*Здобувач охарактеризував сучасний стан продовольчого комплексу України*).

54. Власенко І. В. Кооперативна діяльність агропродовольчого виробництва України / **І. В. Власенко**, І. В. Власенко // «Проблемні аспекти функціонування фінансової системи України в умовах дестабілізаційних економічних процесів»: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф. (Хмельницький, 24–25 січня 2013 р.). – Хмельницький, 2013. – С. 82–84. (*Здобувач запропонував принципи кооперування агентів агропродовольчого ринку*).

55. Власенко І. В. Інструменти державного регулювання сталого аграрного природокористування / І. В. Власенко // «Збалансоване природокористування: традиції та інновації»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 жовтня 2014 р.). – К., 2014. – С. 42–44.

АНОТАЦІЯ

Власенко І. В. Еколого-економічні засади сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2015.

В дисертації з'ясовано сутність і зміст сталого сільськогосподарського природокористування в сучасних умовах господарювання та уточнено понятійно-категоріальний апарат за темою дослідження. Обґрунтовано методологічний підхід до формування системи сталого сільськогосподарського природокористування в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. Удосконалено науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування. Розроблено методичні підходи до формування природоохоронного механізму в сільськогосподарському природокористуванні. Проаналізовано сучасний стан, тенденції та рівень ефективності використання природних ресурсів у сільському господарстві України. Запропоновано науково-методичний підхід до управління сільськогосподарським природокористуванням на засадах сталого розвитку. Визначено інструмент державного регулювання сталого сільськогосподарського природокористування. Поглиблено методичні підходи до формування структури холдингових компаній в контексті сталого сільськогосподарського природокористування. Обґрунтовано застосування інструментів підвищення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського природокористування.

Ключові слова: природокористування, сільське господарство, сталий розвиток, екологічна безпека, продовольча безпека, землекористування.

АННОТАЦИЯ

Власенко И. В. Эколого-экономические основы сельскохозяйственного природопользования в контексте устойчивого развития Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.06 – экономика природопользования и охраны окружающей среды. – Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, 2015.

В диссертации определена сущность и содержание устойчивого сельскохозяйственного природопользования в современных условиях ведения хозяйства, которая заключается в организационно-экономическом обеспечении баланса интересов между спросом и предложением относительно природных ресурсов в сельскохозяйственном производстве, что позволяет максимизировать экономическую эффективность при минимальном воздействии на состояние окружающей природной среды. Усовершенствован понятийно-категориальный аппарат сельскохозяйственного природопользования путем дополнения его следующими понятиями: «экологическая безопасность сельскохозяйственного природопользования», «экологическая безопасность сельскохозяйственного природопользования», а также расширения понятия «устойчивое сельскохозяйственное природопользование», введение в научный оборот которых позволило определить проблемы обеспечения экологической и продовольственной безопасности аграрного производства. Предложена модель авторского видения взаимосвязи производительных сил, производственных отношений и природно-ресурсного потенциала агросферы с целью обеспечения стратегии устойчивого развития аграрного сектора экономики.

Обоснованная концептуальная модель обеспечения продовольственной безопасности в системе устойчивого сельскохозяйственного природопользования позволяет прогнозировать эффективность мер регулирования сельскохозяйственного природопользования с целью обеспечения экологической и продовольственной безопасности сельскохозяйственного производства.

Усовершенствованы научно-методические подходы к оценке эколого-экономической эффективности сельскохозяйственного природопользования, что, в отличие от существующих, базируются на экономико-математическом моделировании процессов взаимодействия хозяйственной деятельности и окружающей среды и учитывают комплекс индикаторов и показателей использования природных ресурсов в агросфере. Усовершенствованы методические подходы к формированию природоохранного механизма в сельскохозяйственном природопользовании в части компенсации эколого-экономических затрат, основанные на экономическом оптимуме негативного воздействия хозяйственной деятельности на окружающую среду и базирующиеся на отраслевом и территориальном принципах, которые позволяют обеспечить включение экологических последствий в структуру финансовых интересов хозяйствующих субъектов и объектов сельскохозяйственного производства.

Определено, что в процессе реформирования земельных отношений возник ряд эколого-экономических проблем сельскохозяйственного землепользования, в частности: растущая парцелляция и разбросанность сельскохозяйственных угодий в результате их распределения; нарушение экологически допустимого соотношения площадей пашни; деградация и загрязнение почв. Анализ проблем сельскохозяйственного природопользования в рыночных условиях хозяйствования свидетельствует о необходимости изменения устаревшей

экономической концепции на более прогрессивную, с учётом эколого-экономического использования природно-ресурсного потенциала агросферы, которое предусматривает получение максимальных результатов сельскохозяйственной деятельности при минимальных потерях и убытках для окружающей среды.

Проведенный эколого-экономический анализ использования сельскохозяйственных угодий позволяет сделать выводы, что таковые используются не на достаточном уровне, хотя имеются резервы повышения конкурентоспособности производства сельскохозяйственной продукции при условии применения интенсивных технологий в использовании земельных ресурсов, в результате чего и хозяйства всех категорий могут получать достаточно высокие урожаи и большие прибыли.

Предложен системный научно-методический подход к управлению сельскохозяйственным природопользованием на принципах устойчивого развития, ориентированный на гармонизацию четырех составляющих: социальной, экономической, экологической и культуральной (справедливой), что обеспечивает оптимальное соотношение между экономическим ростом, нормализацией качественного состояния природных ресурсов, материальными и духовными потребностями населения. Обоснованная система инструментов государственного регулирования сельскохозяйственного природопользования и их имплементации в практику управления должна базироваться на сбалансированном сочетании регуляторов административного стимулирующего и компенсационного характера, ориентированных на обеспечение экологической безопасности аграрного сектора экономики. Предложены направления реализации рыночной эколого-экономической конверсии через использование специфических принципов сельскохозяйственного природопользования (ресурсно-экологические, ресурсно-экономические, общественно-политические, управленческие).

Усовершенствованы методические подходы к формированию структуры холдинговой компании на базе аграрных формирований рыночного направления в качестве эффективной формы наращивания инвестиционного потенциала и повышения эколого-экономической эффективности производства и налаживания переработки, транспортировки, хранения и сбыта продукции. Обоснованы эколого-экономические основы формирования направлений параметризации сельскохозяйственного природопользования (оптимизация размещения отраслей сельскохозяйственного производства), что позволяет обеспечить эффективное освоение природно-ресурсного и коммерческого потенциала предприятий сельского хозяйства.

Ключевые слова: природопользование, сельское хозяйство, устойчивое развитие, экологическая безопасность, продовольственная безопасность, землепользование.

SUMMARY

Vlasenko I. Ecological and economic bases of agricultural environmental management in the context of sustainable development of Ukraine. – Manuscript.

The thesis for the Degree of Ph.D. in Economics, specialty 08.00.06 – Economics of natural management and environment protection. – National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Kyiv, 2015.

Dissertation is devoted to the nature and content of sustainable agricultural environmental management in the current economic conditions, as well as specifies conceptual and categorical apparatus on research. Methodological approach to forming a system of sustainable agricultural environmental management in the context of food security has been proved. Scientific and methodological approaches to assessing the ecological and economic efficiency of agricultural nature management have been improved. Methodical approaches to formation of the environmental protection mechanism in agriculture nature management have been developed. Current status, trends and efficiency level of the natural resource use in agriculture of Ukraine are analyzed. Scientific and methodological approach to agricultural environmental management is suggested basing on sustainable development. The tool of state regulation of sustainable agricultural nature management is defined. Methodical approaches to formation of the structure of holding companies in the context of sustainable agricultural nature management are enhanced. Application tools for improving ecological and economic efficiency of agricultural nature management are grounded.

Key words: nature management, agriculture, sustainable development, environmental safety, food safety, land use.

Підписано до друку 18.09.2015 р. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 2.6. Наклад 100 прим.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 1149 від 12.12.2002 р.
ТОВ “ДІА”
вул. Васильківська, 45, м. Київ, 03022, Україна
тел./факс 455-91-52